

ÖRNUTFODRINGEN.

Av LARS-PETER JANSSON.

Det är nu nio år sedan jag började utfodra örnar vintertid i Kristinehamnstrakten. Under denna tid har jag tillryggalagt åtskilliga mil på mörka, moddiga och hala vintervägar på jakt efter mat åt örnarna. I genomsnitt har det blivit omkring 300 mil varje vinter från slutet av oktober till mitten på mars. Många kilo örnmat har transporterats i bilen under dessa år. Mellan 2 500—3 000 kilo läggs ut varje vinter vid ungefär 50 olika tillfällena. Det är oftast självdöda grisar och kalvar, som välvilligt inställda lantbrukare skänker mig. Ibland händer det att jag också får någon trafikdödad älg eller något rådjur, som inte duger som människoföda. Aproppå älg, så måste jag berätta en episod, som inträffade förra vintern.

Jag var med i ett radioprogram som Sten Wahlström gjorde om örnutfodringen. Det var runt årsskiftet. En man i Fjugesta hade hört programmet och ungefär samtidigt läst i Nerikes Allehanda om en älgko, som omkommit. Det var ett träd som blåst omkull och knäckt ryggraden på älgkon. I radioprogrammet hade jag nämnt att Lions Club i Kristinehamn under flera år lämnat bidrag till utfodringen.

Mannen, som lyssnat på programmet, tog därefter kontakt med den man på vars mark älgkon hade förolyckats. Han frågade om denne ville skänka älgkon till örnmat, och det ville han. Problemet var nu hur han skulle få tag i mig, så han kunde förmedla älgkon vidare? Han ringde först till Sveriges Riksradio, men där visste de ingenting. Därefter tog han kontakt med Lions i Fjugesta och fick då telefonnummer till två medlemmar i Lions Club i Kristinehamn. På så vis fick han till sist kontakt med mig. Det visade sig under vårt långa telefonsamtal att han var mycket naturintresserad, och han ville gärna hjälpa örnarna att få lite mat. Han talade om att älgkon fanns i Mullhyttan, och jag fick senare under dagen kontakt med markägaren.

Kvällen därpå åkte jag, Göran Ekström och Rune Samuelsson iväg med en släpkärra för att hämta älgkon. Det var sjutton grader kallt ute. Väl framme höll vi på att få en chock. Älgkon vägde 350 kilo! Markägaren hjälpte oss att lyfta upp den på släpkärran med en traktor. Men hur skulle vi sedan få ut älgkon till utfodringsplatsen? Det är ju inte lätt att dra en älgko på 350 kilo i en pulka, i vilken man annars drar högst 100 kilo.

När vi så småningom kom till Kristinehamnsinfarten körde en bil upp vid vår sida, och en hand vinkade in oss till vägkanten. Det var två poliser i en polisbil. Hade vi kört för fort, eller vad hade hänt? Poliserna klev ur bilen och började syna älgkon på släpkärran. Sedan frågade en av poliserna: "Är det ni som har den påkörda älgkon?" Jag svarade: "Jag heter Lars-Peter Jansson, och den här älgkon har vi hämtat i Mullhyttan. Det var ett träd som blåste omkull och knäckte ryggen på älgkon. Vi skall ha den till örnmat." Polisen sade: "Jag känner till att du matar örnar. Du förstår att nyss blev det en älg påkörd här i närheten. Vi trodde det var den älgkon som låg på släpkärran." Efter ytterligare en stunds konversation med poliserna skildes vi åt. Förhoppningsvis hittade de den påkörda älgkon ganska snart, så att den slapp att plågas, om den fortfarande levde.

Årsunge av kungsörn. Foto: Lars-Peter Jansson.

Till sist kom vi så fram till myren, där ett ansträngande arbete började. Vi höll på i tre timmar, innan vi hade älgkon på plats. Det var ett frustande, stänkande och stönande, och den sjuttongradiga kylan kände vi inget av. Svetten dröp av oss. Hade inte Rune kommit på ett bra sätt att dra — vi använde ett rep och en stör — så hade vi nog hållit på ännu. Vi var mycket trötta, men belåtna, när vi vid 23-tiden rullade hemåt.

Tack vare den naturintresserade mannen i Fjugesta och Lions Club fick örnarna en rejäl måltid. Älgkon räckte i nästan fjorton dagar. Det är roligt när människor på ett så positivt sätt engagerar sig i utfodringen.

Många naturiakttagelser glömmar man aldrig. De liksom fastnar för alltid och plockas fram när man vill minnas det positiva och fina i naturen. Örnarna är för mig något av det trevligaste jag upplevt under mina tjugo år som fågelintresserad. Detta trots att man under mörka vinterkvällar tre gånger i veckan måste åka och hämta samt lägga ut mat. Vädret får inte vara något hinder. Det kan vara snöfall, dimma, spöregn eller annat busväder, men maten måste ut. Maten läggs alltid ut när det är mörkt för att inga störningar skall uppstå. Örnarna måste få vara i fred även på en utfodringsplats, så de i lugn och ro kan tillgodogöra sig den giftfria födan under vinterhalvåret. Eftersom mat läggs ut omkring femtio gånger under vintern skulle det innebära åtskilliga störningar om detta gjordes under dygnets ljusa timmar. Om man däremot betar sig på rätt sätt kan man få uppleva mycket intressant vid en örnåtel. Dessutom har man då möjlighet att studera örnarna på närhåll, om man har ett gömsle. Sådana studier har lärt mig mycket om örnarna — variationer i fjäderdräkten vid olika åldrar, konkurrensen om födan, hur och när de äter, relationer till andra arter m.m. Något av detta och andra upplevelser skall jag nu försöka delge läsarna.

En fredagskväll i mitten på december packar jag ryggsäcken. Mat, kläder, kikare och kamera hamnar i säcken. Utanpå spänner jag fast sovsäck och liggunderlag. Jag och en kamrat — Rune Samuelsson från Karlstad — skall övernatta i örngömslet. Vid sjutiden på kvällen möter jag Rune vid järnvägsstationen — han åker ofta tåg hit — och vi åker vidare ut till en gård i Ölme och hämtar två 50-kilosgrisar. Därifrån bär det av mot örnåteln. Vi ser både älg, rådjur och hare efter vägen. Väl framme lastar vi ur grisarna och drar in dem

i skogen, där pulkan ligger och väntar på att få bli använd. Därefter går vi ut till örngömslet med rygg-säckarna för att sedan lättare kunna dra ut grisarna till åteln.

Det är en underbar kväll — stjärnklart, lugnt och tre minusgrader. Skogen står mörk runt den snötäckta myren. Snön och den klara himlen gör att vi kan gå obehindrat utan att behöva använda ficklampa. En stund senare är vi framme vid gömslet. Vi låser upp och går in. Snart har vi tänt några stearinljus, och det blir tillräckligt ljus i kojans för att vi skall kunna se att få eld i kaminen. En liten, men naggande god T-sprinkamin, en s.k. hetpall, gör att det blir ganska behagligt, även när det är flera minusgrader ute.

Ryggsäckarna står på sina platser, och vi lämnar kojans för att hämta pulkan med grisarna. På vägen tillbaka över myren hör vi en pärluggla ropa. Mitt i vintern! Det är kanske det relativt milda vädret som satt fart på pärlugglehanen. Som tur är har vi inte så långt att dra grisarna, och transporten går smärtfritt. Pulkan glider ganska lätt i snön, när vi båda två drar i repet. Då vi kommit tillbaka till åteln lastar vi ur grisarna och lägger dem på plats. Sedan får yxan göra resten. Det är viktigt att hugga upp djuren ordentligt, särskilt när det är kallt ute. Trots att örnnarna själva har kraftiga verktyg har de problem vid stark kyla. Detta gäller särskilt om det bjuds på kalv. Kalvhuden blir granithård i kallt väder. Vi gör ett långt snitt längs grisen. Sedan viker vi upp svalen, så att örnnarna skall komma åt fettlagret, som ligger innanför. Vårt kvällsjobb är sedan slut, och vi kan gå in i kojans och koppla av.

Författaren och Göran Ekström i örngömslet.

Foto: Göran Ekström.

Kojans ger utrymme att övernatta för två personer. Den är byggd av bräder från gamla maskinlådor och klädd med tjärpapp utvändigt.

Den ger därmed ett gott skydd mot vind och nederbörd. Det finns också två stolar och ett litet bord samt några små hyllor att lägga diverse prylar på. Man måste ha det relativt bekvämt om man skall sitta 10—12 timmar i ett gömsle.

Termosflaskan och några smörgåsar kommer nu väl till pass. Vi sitter och pratar om allehanda ting, medan vi dricker kaffe och äter smörgåsar. Konversationen handlar mycket om morgondagen och vad som skall hända vid åteln. Det ligger lite spänning i luften. Möten med örnnar är alltid lika spännande. Man kan aldrig se sig riktigt mätt på våra största rovfåglar, och man vet aldrig vad som händer. Det är märkligt vad hemtrevligt det kan bli i en liten koja. Värmen från kaminen har nu

blivit riktigt behaglig, och vi kan sitta i bara tröjorna. Utanför är det alldeles tyst och lugnt. Det enda ljud vi hör är prasslet från en skogsmus. Musen har byggt sitt bo inne i kojans, uppe i springan mellan väggen och taket. Efter kaffet och smörgåsarna rullar vi ut dunsovsäckarna och kryper ner. Bara några minuter senare har det blivit varmt och skönt i sovsäcken. Klockan är runt midnatt, när jag somnar.

På morgonen, när vi vaknar och tittar ut genom gluggarna, visar det sig, att det under natten fallit några centimeter nysnö. Det är kolsvart och mulet ute. Men vi kan se hur myren ligger insvept i ett mjukt vitt täcke. Grisarna är en aning översnöade. Vi har gott om tid på oss, innan det blir någon aktivitet på åteln. Tubkikare och kamera sätts på plats i gluggarna. Därefter är det dags för lite mat. Förmodligen ljusnar det inte förrän vid 08.30-tiden, och innan dess händer det nog ingenting. Tiden fram till gryningen är alltid lika spännande. Man sitter och slappnar av på stolen och lyssnar. Kommer de första korporna snart? Eller är det kanske en örn som är först på plats denna morgon? Dessa och många andra frågor skall vi snart få svar på.

Klockan 08.05 hörs de första korporna. "Orp-orp-orp" låter deras rop, när de kommer flygande över myren. Även denna morgon landar de i träden runt gömslet. Det är till att börja med endast några stycken, men efter en stund är hela styrkan samlad. Snart hoppar de omkring på marken runt grisarna. Korporna är otroligt försiktiga, trots att de varit här många gånger förut. Men jag har märkt tidigare att när det är nytulagd mat är de alltid extra vaksamma. Dessutom är ju grisarna lite översnöade och ser säkert konstiga ut för korporna. Nyfikenheten och hungern gör att korporna snart har börjat bearbeta grisarna med sina kraftiga, svarta näbbar. Fåglarna är ungefär 30 till antalet, och det dröjer inte länge förrän nysnöen är borta från grisarna. Jag har många gånger sett hur korpen proppar näbben full med mat för att sedan flyga en bit bort på myren. Där, oftast i närheten av någon myrtall, stoppar han ner maten i snön. På detta vis kan en och samma korp hålla på flera gånger, precis som om den skulle spara för kommande behov.

Korporna har nu fått sällskap av ett tiotal kråkor. Flocken av kråkfåglar hoppar av och an på grisarna, och deras läten tränger in i gömslet. Plötsligt lyfter hela flocken under ett enda virrvarr! Det blir alldeles svart i tubkikaren. När så flocken skingrat sig och landat på marken en bit från åteln är det fortfarande mörkt i synfältet. Nu har den landat på grisen — örnen! Klockan är då 08.25, och det är fortfarande lite skumt ute. Örnen täcker hela synfältet i tubkikaren. Avståndet är ju endast femton meter. Det dåliga ljuset gör att man inte kan se några detaljer på fågeln. Klart är dock att det rör sig om en ettårig kungörn. Den är helt chokladbrun på vingarna. Stjärten lyser vit med en mörk bård längst ut. Huvudet är ljus. Örnen ser sig lite omkring, innan den börjar äta. Man ser tydligt att den ganska enkelt får i sig av maten. Temperaturen är nog runt nollstreck, och då skall den inte ha några problem att få loss rejäla bitar. Först och främst äter den av fettlagret innanför svalen. Den äter lugnt och metodiskt och med stor omsorg. Många människor skulle nog vilja ha det fina bordskick denna örn har. Efter en stund börjar den bearbeta skinkan på grisen, där den kommer åt stora fina köttbitar. När en halvtimme har gått syns

tydligt hur krävan på örnen blivit som en fotboll. Den börjar bli mätt, det märks. Några minuter senare går den från grisen med vaggande gång för att därefter flyga upp och sätta sig i ett träd. Där sitter den sedan och putsar näbben mot en gren, medan kråkfågarna åter tar grisen i besittning.

Någon timme senare sveper en stor fågel på låg höjd över myren. Jag hinner inte uppfatta några detaljer, men Rune säger att det såg ut som en havsörn. Den verkade ha helt vit stjärt. I så fall skulle det ha varit en gammal fågel. Vad spännande! Förmodligen slog den till i något träd bakom gömslet.

Nu får kråkfågarna inte vara i fred längre, för ytterligare en örn är på inflygning mot åteln. Den kommer rakt emot oss — som ett stort bombplan — i glidflykt på stela vingar. Örnen landar direkt på grisen. Det är en gammal kungsörn — en enormt vacker fågel. Huvudet har en guldgul färg, och vingarna har ett oregelbundet mönster i vitt och brunt. Stjärten är betydligt mörkare än hos en ungfågel. Några stjärt-pennor är helt mörka. I tubkikaren syns tydligt att de är mörkt tvärbandade. "Den gamle" är ytterst försiktig, innan han börjar äta. Han sänder en blick in i kikaren, som får mig att känna mig helt avklädd. Det är nästan så att jag ramlar av stolen. Snart har han konstaterat att inga faror lurar bakom väggarna, och han börjar äta. Han äter lite annorlunda än vad ungfågeln gjorde, snabbare och inte så länge. Ändå får han säkert i sig lika mycket, för krävan är snart ordentligt rund. Hela tiden har "den gamle" uppsikt åt alla håll. Ibland gör han ett kraftigt utfall mot någon korp, som är för när-gången. Ljuset har nu blivit bättre, så vi passar på att ta åtskilliga bilder av den gamla örnen.

I flera fågelböcker kan man läsa att det endast är ungfågarna som drar söderut under vinterhalvåret. Detta stämmer inte med mina iakttagelser vid åteln. Under den gångna vintern besöktes min åtel av sex kungsörnar, som jag bedömde som adulta, d.v.s. helt utfärgade. Även vid andra åtlar i södra och mellersta Sverige uppträder varje vinter flera adulta kungsörnar. Dessa fåglar är visserligen inte så stationära som de yngre, men de kan ändå uppehålla sig vid åteln under flera veckor. Eftersom det rör sig om könsmogna fåglar — en örn blir könsmogen vid ca 4 års ålder — är det naturligt att de drar norrut betydligt tidigare än ungfågarna. Kungsörnen påbörjar sin häckning tidigt på vårvintern, när snön ännu ligger djup i det norrländska skogslandet.

Medan "den gamle" sitter och äter av grisen landar en örn en bit ut på myren. Det är en gammal havsörn. Rune hade alltså sett rätt. Den sitter där som en hopkurad gammal gubbe, ganska intetsägande jämfört med kungsörnen. På något konstigt vis påminner den om urtid. Stjärten är kort och helt vit. Hela näbben är klart gul och har en längre krok än kungsörnens näbb. Hos unga havsörnar är den endast gul vid basen, i övrigt mörk. Teckningen på kroppen ger ett fjälligt intryck i gråbrunt och vitt. Vad som är extra intressant med denna örn är att den är färgmärkt. Örnen har en grön ring på höger ben och en röd ring på vänster. Den gröna ringen är en vanlig, färgad ringmärkningsring med nummer H7969. Den röda ringen visar att örnen är märkt 1979.

Havsörnen betar sig annorlunda än kungsörnen vid åteln. Den går en bit ifrån åteln och plockar bland små matrester och mobbas oftare än kungsörnen av kråkfåg-larna. Att den inte går fram till åteln när kungsörnen är där har kanske sin förklaring. Kungsörnen är den som dominerar vid åteln, fast havsörnen är större. Jag har vid flera tillfällen sett hur en kungsörn avvisat en havsörn från åteln. Så småningom får även vår färgmärkte vän äta sig mätt, även om det dröjer en stund. Förresten hade denna havsörn ett roligt beteende. När den satt på grisen och det kom någon annan örn i närheten sträckte den på huvudet, så att näbben pekade rakt upp, och samtidigt utstötte den ett kraftigt läte. Örnen såg ut som en spelande tjädertupp. Halsfjädrarna stod rakt ut precis som tjädertuppens hakskägg. Förmodligen var det något hotbeteende örnen visade upp.

Den gamla havsörnen H7969 vid åteln.

Foto: Lars-Peter Jansson.

Björn Helander, som är projektledare för "Havsörnen i Sverige", fick så småningom uppgifter om den färgmärkte havsörnen. Den var märkt som bounge i Lule lappmark den 26 juni 1979. Björn hade, när han försåg fågeln med ring, bestämt den till en trolig hona. Vid vår observation tyckte vi att örnen verkade stor. Det skulle ju kunna betyda att det var en hona, eftersom dessa är större än hanarna.

1976 tog Sverige initiativ till ett färgmärkningsprojekt för havsörn. I detta ingår förutom Sverige även Norge, Finland, Västtyskland och Polen. Man har olika färgkombinationer på ringarna, som kan avläsas i fält på ganska långt avstånd. Avsikten med projektet är bl.a. att klarlägga övervintringsområden, hemortstrohet och när havsörnen blir könsmogen. Vid flera av ÖRN—72:s åtlar, i vilken organisation min åtel ingår, har under de senaste åren flera färgmärkte havsörnar kontrollerats.

Efter det att vi fått i oss lite mat — man blir sugen när man sitter och ser på när andra äter — är det nu eftermiddag. Ytterligare en örn besöker åteln denna dag. Det är en gammal bekant — H6200 från skogarna mellan Pajala och Boden i Norrbotten. Denna kungsörn, som nu är 4 1/2 år gammal och troligtvis könsmogen, har jag haft förmånen att följa fem vintrar å rad. Första gången den besökte min åtel var vintern 1979/80, som också var örnens första levnadsvinter. Sedan dess har den kommit tillbaka varje vinter, och jag har haft möjlighet att studera förändringarna i fjäderdräkten år från år. Det är svårt att enbart i ord beskriva dessa förändringar, men som tur är har jag med kamerans hjälp kunnat dokumentera detta. Dessa

observationer har jag sedan haft stor nytta av vid åldersbestämning av andra kungsörnar. Av dessa iakttagelser kan man utläsa att en del örnar kommer tillbaka till en och samma utfodringsplats vinter efter vinter. Hur många det rör sig om är svårt att säga med säkerhet, eftersom en sådan kontroll endast kan göras av örnar som är ringmärkta. Då jag läst av flera ringmärkta örnar under årens lopp kanske man om några år får ett större material att grunda sina antaganden på. Genom att hjälpa örnarna att få giftfri föda under vintern, kan man också bidra med uppgifter som är av vetenskapligt intresse.

Kungsörnen som besökt åteln de senaste fem vintrarna.

Foto: Lars-Peter Jansson.

När vår vän från Pajalatrakten lämnar åteln efter ett riktigt skrovsmål börjar skymningen sitt intåg över myren. Klockan är kvart över fyra på eftermiddagen. Korparna och kråkorna lämnade för en stund sedan myren och har förmodligen uppsökt sina nattkvarter. Rune och jag gör en sammanfattning av dagen, medan vi plockar ihop våra grejor och släcker kaminen. Vi konstaterar att det varit en händelserik dag med flera intressanta örnmöten. Det allra roligaste var nog att en havsörn dök upp. Havsörnen är ju den av våra två örnarter som i första hand behöver hjälp. Ett tag såg det mycket kritiskt ut för den svenska havsörnsstammen. Miljögifterna i naturen spelade denna mäktiga rovfågel väldiga spratt, och många häckningar misslyckades. Glädjande nog har Björn Helander kunnat konstatera att havsörnen håller på att återhämta sig. Några boplatser som under många år stått tomma hyser nu åter ett örnpar. Ungfågelsöverlevnaden är större idag än på många år. Björn Helander menar att här har vinterutfodringen haft stor betydelse. Utfodringen har säkert spelat stor roll även för kungsörnen. Ungfågeln, som första levnadsvintern är oerfarna jägare, har säkert haft stor glädje av alla grisar och kalvar, som lagts ut på olika platser i landet. Trots att kungsörnen aldrig varit så hotad av miljögifterna som havsörnen lurar många andra faror på denna vår vackraste rovfågel. Fortfarande förekommer stor förföljelse, främst i norra delen av landet. Ruvande kungsörnar skjuts rakt genom bobalen. Boträd sågas ner. Reden plundras på både ägg och ungar, som sedan säljs till samlare i hela Europa. I fjällskogarna avverkas gamla, grova furor, sådana träd som kungsörnen måste ha för att kunna häcka. När man ser ett örnbo så förstår man att det krävs kraftiga träd,

om de skall klara av att bära en sådan risklump som ett örnbo. Det kan vara 2—3 meter högt och väga 1 ton. Kungsörnsforskaren Martin Tjernberg har vid sina studier av kungsörnen även undersökt åldern hos boträden. Det visade sig att medelåldern låg på över 300 år. De äldsta träden var mer än 500 år gamla!

Innan vi lämnar myren konstaterar vi att det finns en del mat kvar på åteln. Den räcker nog ytterligare någon dag, men vi hugger upp grisarna lite till, för det blir nog kallare i morgon. Himlen är stjärnklar när vi vandrar över myren tillbaka till bilen. Snart är vi på väg hem i den mörka decemberkvällen.

Efter en dag i örngömslet finns det mycket att fundera över. Jag tänker ibland på hur det kom sig att jag beslutade mig för att utfodra örnar. Det var Karl Gustav Erixon och jag som i början på 1970-talet tillsammans med skogsvårdsstyrelsen började mata inom Nötöreservatet. Vi provade oss fram på några olika platser inom reservatet, men det slog inte så värst väl ut. Det var nog för mycket störningar. 1975 fick jag så kontakt med ÖRN—72. Det visade sig vara några ornitologer som sedan 1972 bedrev örnutfodring i Västsverige. De tyckte jag skulle leta reda på någon lämplig plats i Kristinehamnstrakten, där jag kunde mata under vintern. På den vägen är det fortfarande.

ÖRN—72 bedriver idag utfodring på ca 35 olika platser i Västsverige. Verksamheten är mycket omfattande, varför man för ett år sedan beslutade att bilda en förening. Föreningen finansierar verksamheten genom bidrag från flera olika organisationer. Bl. a. har Lions Club i Kristinehamn — först via Sällskapet för Naturskydd, sedan direkt till mig — under flera år lämnat ekonomiskt stöd till min åtel, men ungefär hälften av pengarna i föreningens budget samlas in genom försäljning av vykort, dekaler, affischer m.m. Dessa pengar används till att i första hand finansiera alla fodertransporter. ÖRN—72 vill så långt det är möjligt upplysa allmänheten om verksamheten. Därför har föreningen ställt i ordning ett bildband om örnarna, som visas i olika sammanhang, bland annat i skolor. Genom att upplysa allmänheten om utfodringen tror vi oss skapa större förståelse för vad vi sysslar med. Det är viktigt att människor som känner till en utfodringsplats visar respekt för densamma. Tyvärr har man varit tvungen att lägga ner ett par åtlar på grund av störningar.

I den här verksamheten är det de frivilliga insatserna som betyder mest. Utan dessa skulle utfodringen inte fungera. Som jag nämnde inledningsvis är det jobbigt många gånger, särskilt när man skall släpa på stora, tunga djur och det är dåligt väder. Samtidigt är det stimulerande att syssla med praktiskt naturvårdsarbete, när man märker att det ger resultat. Jag vill i detta sammanhang passa på att tacka alla som hjälpt mig under de år som gått. Fågelskådare, markägare, lantbrukare och jägare har alla bidragit på olika sätt och gjort att utfodringen har lyckats bra. Det vore trevligt om det även i fortsättningen kunde fungera lika väl, så att så många som möjligt även i framtiden kunde få se våra mäktiga rovfåglar — örnarna — flyga över de svenska markerna.